

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

ХОХОНЬ МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ

УДК 726.3 (477.4)

**ФОРМУВАННЯ ОБОРОННИХ СПОРУД МОНАСТИРІВ
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У XVII- XVIII СТОЛІТТЯХ**

18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури

Львів – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі архітектури та реставрації Національного університету «Львівська політехніка», Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор архітектури,
Рибчинський Олег Валерійович,
Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри реставрації та архітектури

Офіційні опоненти: доктор архітектури, професор
Ричков Петро Анатолійович,
професор кафедри архітектури
та середовищного дизайну
Національного університету водного господарства
та природокористування, м. Рівне

кандидат архітектури, професор
Прибєга Леонід Володимирович,
завідувач кафедри теорії, історії архітектури
та синтезу мистецтв
Національної академії образотворчого мистецтва
і архітектури, м. Київ

Захист відбудеться «30» листопада 2018 року о 10:00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.11 при Національному університеті «Львівська політехніка» (за адресою: 79013, м. Львів, вул. С. Бандери, 12, головний корпус, ауд. 324а).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» 79013, Львів, вул. Професорська, 1.

Автореферат розісланий «30» жовтня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
к. арх., проф.

Г. П. Петришин

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Територія Західної України впродовж XVII-XVIII ст. потерпала від частих військових дій. Відтак, запорукою розвитку та захисту міст, замків і монастирів стали їхні надійні оборонні системи. Історично відомо, що монастирі, були важливими осередками освіти і науки. Про це свідчать факти створення при монастирях братських шкіл та наявність численних бібліотек.

Після Другої світової війни панівна політична система ліквідувала практично всі монастирі (збереглися Почаївський, Корецький на Рівненщині, Покровський в Києві), а монастирські будівлі були пристосовані під в'язниці, спецлікарні. Таким чином, були втрачені їхні головні функції: церковно-релігійна, науково-освітня та культурно-мистецька, що стало причиною занепаду та руйнації. Сьогодні давні монастирські комплекси повертають своє первісне призначення духовних обителів. Зазвичай до поля зацікавлення науковців потрапляють храми та монастирські будівлі, натомість оборонні споруди, що є невід'ємними елементами давніх монастирських комплексів, їхньої історії та архітектурного образу, залишаються поза увагою. Тому продовжують руйнуватись і, як наслідок, зовсім зникають.

В умовах відродження монастирського життя постає питання відновлення архітектури монастирських комплексів. Для розроблення проєктів реставрації, консервації та регенерації важливою складовою є комплексні архітектурні дослідження, які включають також опрацювання оборонних укріплень монастирів XVII-XVIII століття у Західному регіоні України.

Дослідження охоплює 71 оборонний монастир, які функціонували на території Західної України; з них 39 комплексів на теренах Львівської, 1 – Волинської, 1 – Закарпатської, 7 – Івано-Франківської, 4 – Рівненської, 10 – Тернопільської, 9 – Хмельницької областей. Така кількість об'єктів опрацювання дала змогу простежити принципи та особливості формування та розвитку оборонних укріплень монастирів.

Актуальність дослідження:

1) Наукові дослідження монастирських комплексів XVII-XVIII ст. Західної України, в силу політичних і релігійних обставин, порівняно зі світовим контекстом, побудовані навколо окремих об'єктів, у яких оборонні споруди часто є маловивченими або виключаються з уваги, що обумовлює потребу розробки комплексної методики дослідження оборонних споруд монастирів;

2) Систематизація передумов виникнення і чинників, що мали вплив на заснування та поширення оборонних монастирів на території Західної України до періоду XVII-XVIII століття збагатить знання з напрямку ранньої історії розвитку монастирів.

3) Процес формування оборонних споруд монастирів не є дослідженим. Окреслення принципів і особливостей формування монастирських комплексів та їх укріплень, доповнять існуючі та розкриють нові теоретичні знання фортифікаційного зодчества XVII-XVIII століття.

4) Оборонні споруди монастирів перебувають у занедбаному стані, що призводить до їхнього руйнування та втрати первісного архітектурного образу монастиря. Результати дисертаційної роботи мають перспективу використання

при розробленні проектів реставрації, збереження території і елементів монастирських комплексів, актуалізують необхідність охорони, реставрації, музеєфікації та експозиції реліктів фортифікаційних систем.

Мета: визначити принципи формування оборонних споруд монастирів Західного регіону України у XVII-XVIII ст., розробити рекомендації щодо їх збереження.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан вивчення проблеми, систематизувати напрацювання та джерела дослідження, що стосуються оборонних споруд монастирів.
2. Розробити комплексну методику дослідження монастирських оборонних споруд XVII-XVIII століть.
3. З'ясувати передумови виникнення та чинники формування монастирських комплексів Західної України у XVII-XVIII століттях.
4. Визначити архітектурно-композиційні характеристики оборонних споруд монастирів Західної України XVII-XVIII століть.
5. Виявити принципи та особливості формування оборонних споруд монастирів.
6. Визначити стан збереженості і розробити рекомендації щодо їхньої музеєфікації та реставрації.

Об'єкт дослідження: оборонні споруди монастирів Західної України збудовані у XVII-XVIII ст.

Предмет дослідження: передумови виникнення, формування та стан збереженості оборонних споруд монастирських комплексів Західного регіону України XVII-XVIII ст.

Часові межі дослідження: охоплюють період від поч. XVII - кін. XVIII століття. Нижня межа: Берестейська Унія 1596 р., після якої активно споруджуються монастирі західного обряду, нижня межа: перший розподіл Польщі 1772 року – занепад будівництва оборонних монастирів.

Територіальні межі дослідження: охоплюють межі сучасної Західної України (Волинська, Рівненська, Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Хмельницька та Закарпатська області).

Методика дослідження: робота ґрунтується на використанні традиційних загальнонаукових методів дослідження таких як: бібліографічний, порівняльно-історичний, типологічної класифікації, системного аналізу та синтезу і професійно-архітектурних: натурних досліджень, графічного моделювання, архітектурно-композиційного аналізу.

Наукова новизна отриманих результатів:

У дисертації вперше:

- визначено чинники, що мали найбільший вплив на формування оборонних споруд монастирів;
- окреслено 8 основних принципів формування оборонних споруд монастирів;
- встановлено особливості формування оборонних споруд монастирів у середмісті та поза ним;

- проаналізовано розташування та оборонну роль монастирів у структурі середмістя;

Доповнено:

- основні історико-архітектурні передумови виникнення та становлення монастирів на території Західної України;
- типологію монастирських оборонних споруд;

Отримали подальший розвиток:

- комплексна методика вивчення оборонних споруд монастирів;
- методика оцінка стану збереженості оборонних споруд.

Науково-практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані при розробленні проектів реставрації та вплинути на збереження території і елементів монастирських комплексів, актуалізують необхідність охорони, реліквів фортифікаційних систем. Теоретичне значення дослідження полягає у відкритті та доповненні відомостей про оборонні споруди монастирів XVII-XVIII ст., що може бути використано у нормативних і спеціальних лекційних курсах для базового напрямку 6.060102 “Архітектура” та для спеціальності 7.06010204 “Реставрація пам’яток архітектури та містобудування і реконструкція об’єктів архітектури”.

Апробація результатів дисертації. Положення та висновки дисертації лягли в основу доповідей на 5 науково-практичних конференціях *а) на міжнародних наукових конференціях:* у XVIII та XIX Міжнародній науковій конференції “Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій”; *б) конференції молодих науковців:* Наукового товариства ім. Тараса Шевченка.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження здійснене у виконаних автором науково-дослідних роботах: розробка «Історико-архітектурного опорного плану смт. Підкамінь», «Генерального плану с. Лешнів», паспортизація костелу оборонного монастиря у с. Лешнів.

Публікації. Основні положення дисертації опубліковані у 11-и працях, з них: три у наукових фахових виданнях України [1, 2, 3], дві у наукових періодичних виданнях інших держав [4,5], з них: [4] згідно міжнародного стандарту ISSN 2408-9176 | ISSN 2312-7899 та внесеного до науково метричних баз даних й індексованого у: Scopus, RISC, "Ulrich's Periodicals Directory", у [5] згідно міжнародного стандарту ISSN 2391-7725 | ISSN 1895-3247 та внесеного до науково метричних баз даних й індексованого у: ARIANTA, BazTech, BAZY BN, CEON, ICI Journals Master List, PBN; у 4-х інших наукових фахових виданнях України [6-9] та у 2-ти [10,11] матеріалах конференцій. У публікаціях, написаних у співавторстві із док. арх., доц. О.Р. Рибчинським особистий внесок здобувача полягає у: опрацюванні першоджерел, аналізі емпіричного матеріалу, розробці ілюстративного супроводу [1,2,4,5,6,8,9], участь у формулюванні висновків [4,5,6], у постановці питання, розробці теоретичної частини, складанні описової частини, розробці схем, проведенні натурних досліджень пам’яток, написанні висновків [1, 2]. У публікаціях, написаних у співавторстві із к. арх., ст. вик. О.Г. Бойко особистий внесок здобувача полягає у проведенні натурних досліджень оборонного монастиря у

Підкамені, аналізі і формуванні етапів фортифікацій монастирського комплексу, опрацюванні архівних джерел, виконанні графічних реконструкцій, участь у формулюванні висновків [7].

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів із висновками до кожного з них та загальних висновків, списку використаних джерел і додатків з ілюстративним матеріалом. Обсяг дисертації 248 сторінок, з яких: 132 сторінки основного тексту, 18 сторінок списку використаних джерел зі 195 позицій, а також додатків на 70 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** розкрито актуальність дослідження, визначено мету, об'єкт, предмет, методи та завдання роботи, а також сформульовані наукова новизна роботи, практичне і теоретичне значення та приклади апробації, впровадження і публікації результатів дослідження.

У **першому розділі «Історіографія та методика дослідження архітектури монастирів Західної України XVII-XVIII ст.»** проаналізовано та систематизовано дослідження оборонних споруд монастирів Західної України.

У підрозділі *1.1 «Історіографія та джерельна база дослідження монастирських комплексів»* опрацьовано історіографію вивчення монастирських комплексів від XVII століття до нашого часу, узагальнено дослідження українських та закордонних науковців, вивчено бібліографічні, картографічні та іконографічні джерела, що стосуються оборонних споруд монастирів XVII-XVIII ст. Також вивчено розвиток наукової думки від ранніх описових праць до пізніших фахових досліджень монастирів. Виявлено, що перші розвідки¹, спрямовані на вивчення оборонних монастирів, мають описовий характер з фіксуванням фактів та історичних подій, що супроводжували об'єкти дослідження у певні відтинки часу. У студіях² та збірниках³ періоду кінця XIX – початку XX століття прослідковується формування наукового підходу до вивчення окремих об'єктів, що розвинулось у структуровані праці⁴ вже у першій третині XX ст. Окремо виділено дослідження періоду після 1945 року⁵, коли вся територія сучасної Західної України потрапила під владу Радянського Союзу, та напрацювання періоду незалежності України. Рекомендації щодо реставрації визначені на основі нормативних актів.

Бібліографічні матеріали дослідження опрацьовані у двох окремих групах: рукописні та друковані матеріали. Вивчення першої частини складається з ранніх шематизмів та монастирських хронік⁶. До друкованих матеріалів входять стародруки⁷ та пізніші видання⁸. Бібліографічні друковані матеріали вивчені у групах за часом їхнього написання. До уваги взято дослідження

¹ Sz. Okolsky.

² S. Barącz.

³ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Tom IV. Warszawa, 1880-1914

⁴ В. Січинський, І. Крип'якевич, М. Голубець, М. Орлович

⁵ М. Ваврик, В. Вуйцик, Л. Пляшко, Н. Сліпченко, В. Курмакова, Л. Суходняєв, Т. Маніфасов

⁶ Архіви і бібліотеки

⁷ Sz. Okolsky, S. Barącz

⁸ W. Fiszer, M. Orłowicz, K. Molendzhiski, A. Czolowski, J. Czernecki

українських⁹ та іноземних¹⁰ фахівців, що працювали над монастирями України, Польщі та Білорусії.

Окремо опрацьовано матеріали українських¹¹ та іноземних¹² науковців, пов'язані з теорією фортифікаційної архітектури. Вивчено особливості формування оборонних об'єктів в продовж досліджуваного періоду, під впливом чиннику розвитку вогнепальної зброї.

Найвагомішими першоджерелами є картографічні та іконографічні матеріали. Інформативним джерелом для дослідження є історичні карти: Спеціальна карта України Г. Л. де Боплана 1650 р., топографічна військова карта Галичини "Карта Міга" (1779-1782рр.), кадастрові карти середини ХІХ ст.¹³, плани міст та монастирів. Важливими у дослідженні є сучасні підоснови, ортофотоплани та супутникові карти. Четвертою групою джерел є фото та аерозйомка різних періодів.

Сформовано список оборонних монастирів з нанесенням їх розташування території Західної України. До опрацювання та вивчення обрано монастирі за трьома критеріями: 1) наявність оборонних споруд (власних чи середмістя); 2) оборонні споруди монастирів зазнавали змін у ХVІІ-ХVІІІ ст.; 3) достатня кількість матеріалів для вивчення об'єкта.

У підрозділі 1.2 «*Методика дослідження оборонних споруд монастирів ХVІІ-ХVІІІ ст.*» розроблено комплексну методику, що базується на загальнонаукових та професійно-архітектурних методах. У процесі роботи із загальнонаукових методів використано: 1) бібліографічний – дослідження історіографії проблеми та систематизації наукової літератури і джерел досліджень; 2) порівняльно-історичний – виявлення спільного та особливого в історичних явищах та процесах у функціонуванні монастирських об'єктів; 3) типологічної класифікації – утворення груп та типів монастирських об'єктів; 4) системного аналізу та синтезу – опрацювання кожного з монастирів за вибудованою структурою та кінцева обробка отриманих результатів, виявлення принципів та особливостей формування оборонних укріплень. До професійно-архітектурних відносяться методи: 1) натурних досліджень (візуальне обстеження, фотофіксація, архітектурні обміри); 2) графічного моделювання – відтворення за допомогою комп'ютерних технологій втрачених монастирських комплексів чи їх елементів; 3) архітектурно-композиційного аналізу – метод аналізу архітектурно-композиційних якостей об'єктів дослідження.

На основі вищезгаданих методів розроблено комплексну методику дослідження та реставрації оборонних споруд монастирів, що складається з п'яти етапів:

Етап І. Збір та вивчення матеріалу. На основі бібліографічного, порівняльно-історичного та методу натурних обстежень, проведені систематизація та вивчення джерел дослідження, опрацьовано історіографію, зібрано до опрацювання 71

⁹ М. Бевз, В. Вуйцик, В. Вечерський, В. Слободян, О. Бойко, Л. Чень, О. Рибчинський, В. Петрик, О. Лесик, Ю. Лукомський, З. Лукомська, О. Дух, А. Мартинюк-Медвецька, О. Годованюк, О. Білявцева, В. Тарас, Н. Урсу, О. Платицька, Я. Тарас, Д. Каднічанський, С. Рябонець, С. Топилко, О. Берлач, З. Федунків.

¹⁰ Я. Островський, П. Красний, М. Вуйцік, А. Бетлей, М. Бернат, С. Петрус, М. Кужель, С. Чаплицький

¹¹ М. Бевз, І. Оконченко, О. Оконченко,

¹² В. Яковлев, Я. Богдановський, Б. Гверкен

¹³ Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУЛ)

монастир, оборонні споруди яких формувались або мали зміни у період дослідження.

Етап II. Порівняльно-історичний аналіз. На основі бібліографічного та порівняльно історичного методів визначено передумови та чинники поширення і заснування монастирів та формування їх оборонних споруд.

Етап III. Архітектурно-композиційний аналіз. На основі методів архітектурно-композиційного аналізу, типологічної класифікації та графічного моделювання проведено вивчення характеристик оборонних монастирів та розроблення типології за: 1) сталими чинниками (містобудівний та ландшафтний); 2) планувально-композиційними; 3) типологічними та 4) об'ємно-планувальними критеріями. На основі методів синтезу та системного аналізу отримано зведені результати характеристик оборонних споруд у архітектурно-композиційному аспекті.

Етап IV. Виявлення принципів формування оборонних споруд. З отриманих результатів у другому етапі, на основі методів аналізу (порівняльно історичний, системності, ізоморфізму, синтезу, графічного моделювання) та верифікації (використовуючи аналіз впливу змінних чинників), виокремлено принципові схеми формування оборонних споруд.

Етап V. Виявлення особливостей формування оборонних споруд. На основі аналізу та синтезу зібраних результатів, з'ясовано особливості формування оборонних ліній, вибір місця побудови, вплив чинників на закономірності будівництва та модернізації фортифікацій окремих монастирів.

Етап VI. Рекомендації щодо реставрації. На основі теорії реставрації та отриманих принципів та особливостей формування оборонних споруд, розроблено методику оцінки стану збереженості та реставрації фортифікацій монастирських комплексів.

Розроблена комплексна методика на основі базових наукових та професійно-архітектурних методів дослідження дозволила з'ясувати історіографію та стан вивчення проблематики, виявити передумови виникнення оборонних монастирів на досліджуваній території, виявити архітектурно-композиційні принципи та особливості формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII-XVIII століттях.

У другому розділі «Передумови та чинники формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII-XVIII століттях» розкрито причинно-наслідкові зв'язки появи і розповсюдження обителів та чинники, що впливали на розвиток оборонних споруд.

У підрозділі 2.1 *«Передумови виникнення та заснування монастирів»* проаналізовано історичне підґрунтя та хід подій, що мали вплив на заснування та формування монастирів від княжих часів до початку XVII. Дослідженням виокремлено 1) історико-політичні, 2) культурні передумови та 1) церковно-політичні, 2) релігійні чинники, що мали найбільший вплив на поширення та розвиток монастирів на території Західної України.

Історико-політичні передумови формувались у ході історичних та культурних подій у державах, що існували на території дослідження. Історично відомо про давню традицію чернечого життя монастирів у Жидичині, Зимному,

Богородичині, Лаврові та Спасі та їх вплив на культурний розвиток Київської Русі. З приходом на землі Галицько-Волинського князівства Литовські правителі переймали православну віру, що також сприяло розвитку чернечого життя. Пам'ятками того періоду є Унівська Лавра, Дерманський, Домініканський та Бернардинський монастирі у Самборі, василянська обитель св. Онуфрія у Львові. Внаслідок Люблінської 1569 р. та Берестейської у 1595 р. уній було створено нову державу – Річ Посполита, у якій політичний устрій сприяв поширенню латинських монастирів.

Кінець XVI – початок XVII ст. на теренах Західної України характеризується активним поширенням монастирів католицького та греко-католицького обрядів. Монастирі у цей період стають важливими центрами розвитку освіти, науки, проповідування та душпастерської діяльності.

Церковно-політичний чинник впливав поширенням християнської віри та влади церкви шляхом проповідувань у монастирях. Відомо, що у період середньовіччя церква мала помітно-активний окремий статус у структурі влади держави. Одним з методів поширення свої інтересів було заснування монастирів.

Релігійний чинник зумовлював поширення та закріплення християнства на території дослідження. Релігійне покликання ченців проповідувати слово Боже спонукало до сподвижництва та самопожертви. Наслідком цього засновувались монастирі для навчання та постригу нових ченців.

Дослідженням окреслено передумови заснування окремого монастиря у XVII-XVIII ст.: 1) *Фундатор* (часто дарував землі чи кошти на придбання території для будівництва та на спорудження самого монастиря); 2) *Чернецька місія* (на запрошення фундатора чи за наказом головуючого церкви відправлялися місії орденів чи чину для заснування нової обители); 3) *Привілей короля* (обов'язковою умовою було узаконення світською владою утворення нового монастиря); 4) *Грамота папи чи єпископа* (Благословенна грамота єпископа або дозвіл папи Римського надавав право чину чи ордену вести свою діяльність).

У підрозділі 2.2 «*Чинники формування оборонних споруд монастирів*» проаналізовано оборонні монастирі Речі Посполитої¹⁴ та окреслено сім основних чинників, що впливали на формування оборонної системи. У першій групі *сталих* чинників виокремлено три позиції: 1) *містобудівний*; 2) *ландшафтний*; 3) *чинник впливу чернечого ордену*. До *змінних* чинників віднесено чотири позиції: 1) *політично-стратегічний*; 2) *економічний*; 3) *розвитку вогнепальної зброї та шкіль фортифікацій* та 4) *ієрархічний*.

Виявлено, що перша група має найбільший вплив на формування оборонних споруд, особливо у початковий період становлення монастиря.

Містобудівельний чинник був одним з найвагоміших, від розташування обумовлював необхідність наявності власного замкнутого оборонного

¹⁴ Проаналізовано оборонні споруди монастирів території колишньої Речі Посполитої, що не увійшли у географічні межі дослідження з них: Києво-Печерська лавра, Шаргород, Вінниця, Бердичів (Україна), Ченстохова, Лежайськ, Вішніці, Ярославль, Загужа (Польща), Гродно (Білорусь).

периметру – для монастиря за середмістям, чи тільки окремі оборонні споруди – для монастирів у середмісті.

Ландшафтний чинник відігравав важливу роль при формуванні периметру та виборі системи оборонних укріплень. Підпорядкування рельєфу було важливим компонентом у процесі оборони. Правильний вибір місцевості, розміщення фортеці, надавав додаткову перевагу над ворогом. Природнім захистом могли бути височини або ріки та болотиста місцевість.

Аналіз містобудівних та ландшафтних характеристик виявив:

а) два типи розташування: 1) за середмістям (34 об.) та 2) у середмісті (37 об.);

б) два типи розташування відносно категорії доріг для монастирів за середмістям: 1) біля головної дороги (15 об.); 2) біля локальної дороги (19 об.);

в) п'ять типів розташування відносно оборонного периметру середмістя 1) *блоковані до рогу оборонної лінії (5 комплексів); 2) посередині оборонної лінії (15 комплексів); 3) посередині оборонної лінії та біля брами (7 комплексів); 4) у куті (2 комплекси) та 5) у куті біля брами (8 комплексів);*

г) два типи розташування у структурі кварталів для монастирів у середмісті: 1) *окремим кварталом (34 об.) та частиною кварталу (3 об.).*

д) чотири типи розташування на рельєфі відносно передпілля: 1) на пагорбі – 20 об.; 2) на рівнині – 17 об.; 3) на терасі (міста чи гори) – 22 об.; 4) у низовині – 12 об.

е) природні перешкоди при обороні монастирів використовували 62 комплекси, з них річки – 31 об, пагорби – 26 об, схили терас – 26 об, потік – 14 об., заболочену територію – 11 об.; каньйон – 4 об.; скельне урвище, що формувало один з флангів оборонного периметру – 2 об.

Чинник впливу чернечого ордену історично сформував традицію поселення римо-католицьких монастирів поблизу міста або у місті та віддалене від населених пунктів розташування обителів чину СВВ. Виявлено: 20 монастирів східного та 51 західного обрядів з них: 19 монастирів ЧСВВ та 1 – православний, 1 монастир сс. Бенедиктинок, 9 – оо. Бернардинів, 2 – сс. Бригідок, 17 – оо. Домініканів, 6 – оо. Єзуїтів, 2 – оо. Капуцинів, 8 – оо. Кармелітів, , 1 сс. Кларисок, 1 – монастир оо. Піярів, 1 – оо. Реформаторів 4 – оо. Францисканів.

До монастирів на які впливав чинник попереднього існування оборонних споруд відносяться обителі збудовані до XVII ст. та ті що спорудженні на місці попереднього існування замку (Підкамінь, Летичів).

Друга група змінних чинників мала вплив на формування оборонних споруд у продовж існування монастирів. Такі чинники динамічно змінювались в залежності від сукупності обставин.

Політично-стратегічний чинник ззовні вплинув на формування оборонних споруд. Зовнішньо- і внутрішньополітичні обставини зумовлювали військову стратегію оборони у державі. Обороноздатні замки, укріпленні міста та монастирі були запорукою безпеки. Важливе стратегічне розташування монастиря обумовлювало відповідні до часу та потреб оборонні споруди.

Економічний чинник мав вагомий вплив на рівень обороноздатності монастирів. Спорудження оборонних споруд несло за собою значні витрати, які часто монастирі самостійно не могли забезпечити. Тому підтримка влади, фундаторів, пожертви прочан, власні прибутки монастирів відігравали важливу роль у формуванні оборонних споруд та їхній експлуатації.

Розвиток вогнепальної зброї впливав на динаміку розвитку шкіл оборонного зодчества, а відповідно – на вибір оборонної системи та процеси її модернізації. На основі теоретичних праць Я. Богдановського та В. Яковлева, які комплексно вивчали теорію оборонного зодчества, та вплив шкіл фортифікацій на різні регіони Європи, простежено розвиток різних типів оборонних споруд монастирів у період XVII-XVIII століть.

Ієрархічний чинник сприяв економічній забезпеченості монастиря. Високий статус монастиря у владній структурі передбачав проживання у ньому ченців з високими званнями. У обителях такого типу зосереджувались цінні бібліотеки та цінне монастирське майно. Такий статус зобов'язував до підвищення рівня обороноздатності монастирського комплексу.

У третьому розділі «Оборонні споруди монастирів у Західній Україні у XVII–XVIII століттях: архітектурно-композиційний аспект» на основі джерельної бази проведено аналіз фортифікацій монастирських комплексів, розташованих у та за межами міських укріплень.

У пункті 3.1. *«Оборонні споруди монастирів розташованих за середмістям»* з'ясовано архітектурно композиційні характеристики оборонних споруд монастирів 34-ох монастирів розташованих за середмістям

Аналіз планувально-композиційних характеристик виявив:

- 1) два типи розпланування оборонних споруд: 1) регулярне (10 об.) та 2) нерегулярне (24 об.)
- 2) два типи конфігурації оборонних ліній: 1) простий, з однієї лінії оборони, (25 об.) та 2) складний, з двох ліній оборони, (9 об.)

Аналіз за типологічними характеристиками виявив:

Перша оборонна лінія формувалась за: 1) бастейною у 2 об.; 2) бастіонною у 5 об.; 3) баштовою у 15 об.; 4) стіною у 12 об. оборонними системами. Друга оборонна лінія споруджувалась за: 1) баштовою у 1 об.; 2) стіною у 2 об.; 3) кліщовою у 1 об.; 4) бастіонною з баштами у 1 об. та 4) оборонна лінія Беренса у 4 об.

Аналіз об'ємно-просторових характеристик оборонних споруд монастирів виявив:

- 1) наріжними оборонними спорудами оборонних ліній були: 1) бастеї у 2 об; 2) бастіон у 3 об.; 3) круглі башти у 4 об.; 4) квадратні башти у 7 об.; 5) шестигранні башти у 2 об.; 6) восьмигранні башти у 2 об.; 7) круглі вежі у 1 об.; 8) кліщ (1 об.).
- 2) чотири типи в'їзних брам: 1) стінова; 2) баштова; 3) брама-дзвіниця; 4) у равеліні;
- 3) інші оборонні споруди: вал, вежа, господарська споруда, данскер, келії, мур, равелін, трапезна, храм, частокіл.

4) У побудові оборонних споруд використовували будівельні матеріали; 1) тільки ламаний камінь-вапняк використовувався у 8-и комплексах; 2) ламаний камінь-вапняк і цеглу у 15-и комплексах; 3) річковий камінь – у 1 об.; 4) річковий, ламаний камінь та цеглу у 2 об.; 5) земляні споруди – у 10-х комплексах; 6) тесаний камінь – 1 об. 7) дерев'яні споруди мали практично всі комплекси на першому етапі формування.

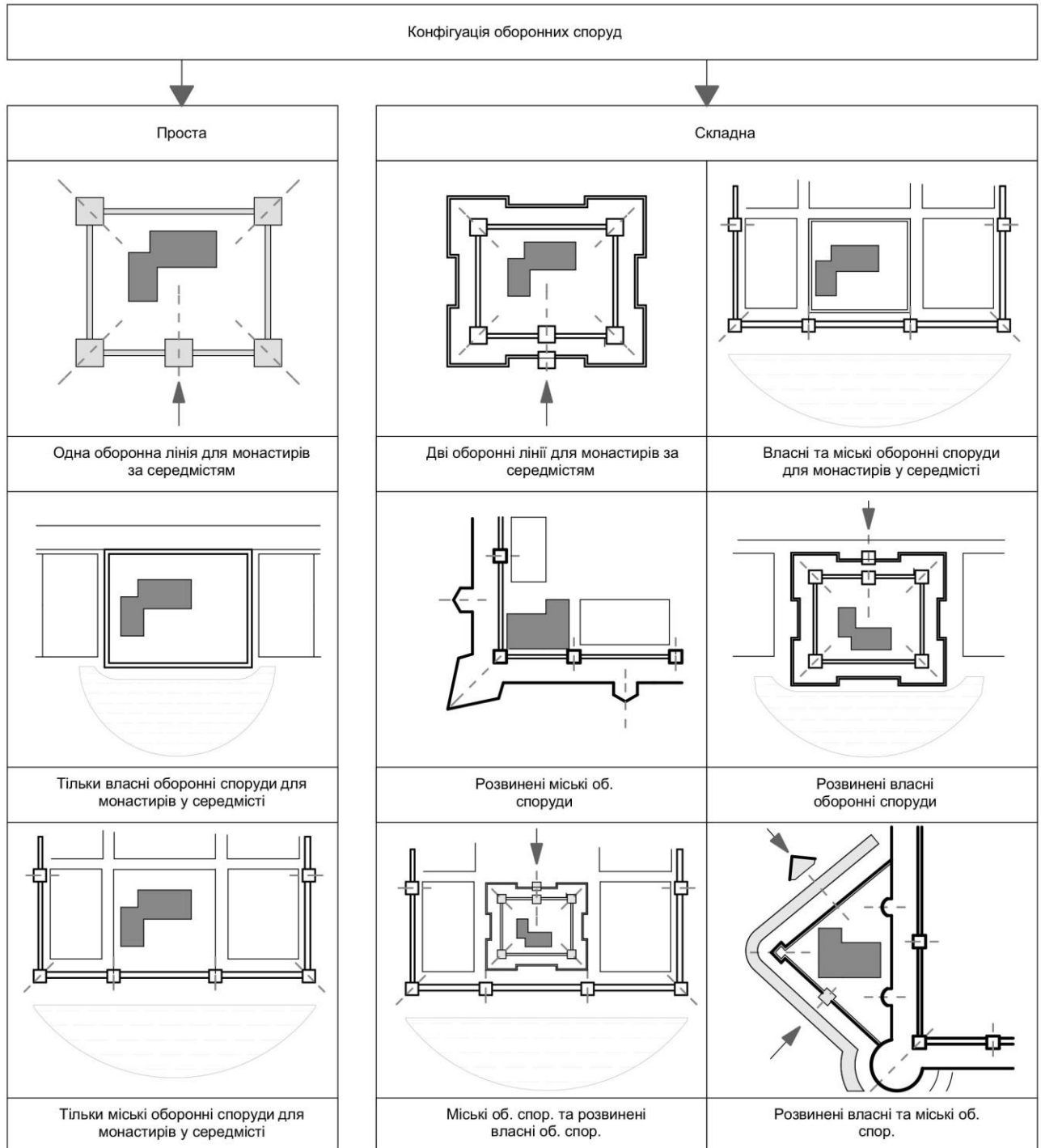

Рис. 1. Композиційний аналіз: конфігурація оборонних ліній монастирів Західної України у XVII-XVIII століттях.

У пункті 3.2. «Оборонні споруди монастирів розташованих у середмісті» з'ясовано архітектурно композиційні характеристики оборонних споруд монастирів 37-и монастирів, що розташовувались у межах оборонного периметру середмістя або примикали до нього.

Аналіз планувально-композиційних характеристик виявив:

1) два типи розпланування монастирів та їх оборонних споруд: 1) регулярне (12 об.) та 2) нерегулярне 25 об.

2) два типи конфігурації оборонних ліній: просту (22 об.) та складну (19 об.)

Виокремлено два типи простої структури оборони 1) використання тільки власних оборонних споруд (12 об.); 2) використання тільки міських оборонних споруд (10 об.) та два типи складної структури: 1) використання власних та міських об. споруд (10 об.); 2) розвинені міські оборонні споруди (7 об.).

Виявлено два винятки у типі конфігурацій оборонних споруд: 1) Межиріч-Острозький, що використовував міські і розвинені власні оборонні споруди та 2) Львів (оо. Бернардинів) з розвиненими міськими та власними оборонними спорудами.

Загалом, власні оборонні споруди мали 24 об'єкти дослідження, оборонні елементи міста використовували 28 монастирів.

Аналіз за типологічними характеристиками виявив:

1) типи оборонних ліній міста: 1) бастейна (5 об.); 2) бастіонна (7 об.); 3) баштова (5 об.); 4) стінова (10 об.); 5) I – Баштова; II – Бастіонна (2 об.); 6) I – Вежова; II - Бастейна (2 об.); 7) I – Вежова; II – Бастейна; III – Бастіонна (2 об.); 8) I – стінова; II – Баштова (4 об.) оборонні системи;

2) типи власних оборонних споруд: 1) бастейна (1 об.); 2) бастіонна (1 об.); 3) баштова (1 об.); 5) вежева (2 об.); 6) змішана (баштова і вежева – 1 об.); 7) стінова (13 об.). Оборонний храм був у одному комплексі (Лешнів);

3) будівельні матеріали об. споруд міста: 1) земля (5 об.); 2) земля і дерево (2 об.); 3) ламаний камінь та цегла (6 об.); 4) ламаний камінь, цегла та земля (9 об.); 5) цегла (3 об.); 6) цегла та земля (3 об.);

4) обороні споруди монастирів будували з: 1) землі та дерева (1 об.); 2) ламаного каменю (2 об.); 3) ламаного каменю та цегли (5 об.); 4) ламаного каменю, цегли та землі; 5) тесаного каменю (1 об.); 6) тесаного каменю та цегли (1 об.); 7) цегли (11 об.); 8) цегли та землі (1 об.).

Монастирські комплекси середмістя на початку заснування, були слабо уфортифіковані. Перші монастирі були з дерев'яними оборонними спорудами. У XVII столітті разом із розвитком обороноздатності середмість змінюється якість оборонних споруд монастирів. У XVIII столітті монастирі модернізують. Продовжують огороджувати територію мурованими стінами з бійницями. Оборонні функції у середмісті періоду XVI-XVII здійснювали чоловічі ордени переважно домініканці, бернардини та кармеліти. У формуванні монастирських комплексів Летичева та Межиріч-Острозького для оборонних функцій було використано попередні оборонні споруди.

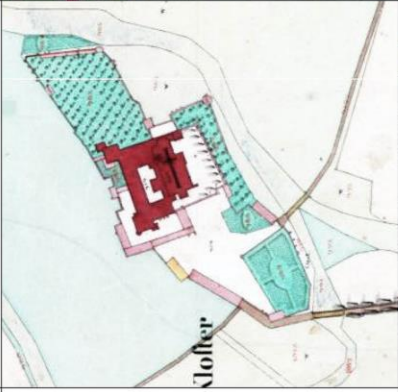

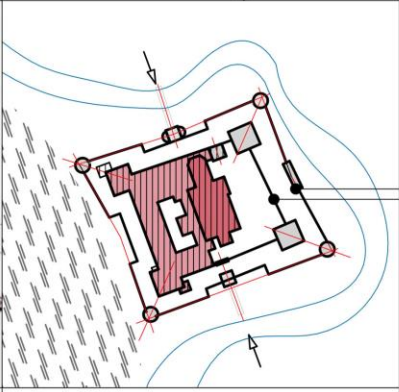
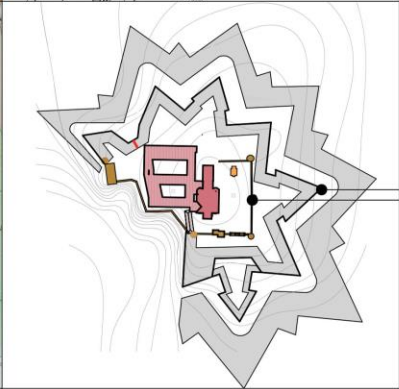

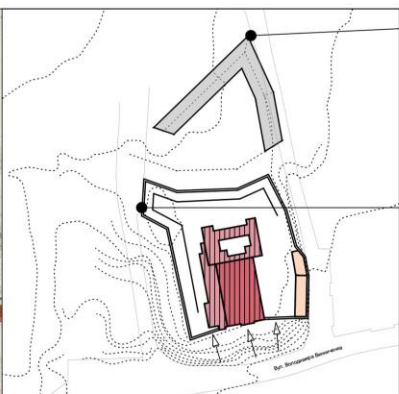
<p>Послання оборонних систем</p>	<p>1) Баштова+бастіонна з баштами</p>	<p>2) Баштова+генально-клицева</p>	<p>3) Стінова+лінія Беренса*</p>	<p>4) Бастіонна+лінія Беренса*</p>
<p>Місто/монастир</p>	<p>Сокаль (оо. Бернардинів)</p>	<p>Підкам'інь (оо. Домініканів)</p>	<p>Львів (оо. Кармелітів взутих, сс. Кармеліток, сс. Кларисок)</p>	<p>Львів (оо. Кармелітів босих)</p>
<p>Монастирі на картографії:</p> <p>1) Сокаль (ЦДАУЛ), ф. 186, оп. 6, спр. 1683 Кадастрова карта 1854 р.</p> <p>2) Підкам'інь (ЦДАУЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 912 Кадастрова карта 1844 р.)</p> <p>3-4) Львів (Рукописний план центральної частини міста Львова 1777 року Йосефа Даниєля Губера (Hauptstadt Lemberg), Австрійський військ. архів, GH 371.</p>				
<p>Графічні схеми-реконструкції (авт.)</p> <p>*Трасування оборонної лінії Беренса за: Атлас українських історичних міст. Т. 1: Львів. Локалізація оборонних укріплень Львова XIII - XIX ст.: Схема 1 (Ігор Оконченко, Ольга Оконченко)</p>				
<p>Тип оборонної системи</p>	<p>Баштова система</p>	<p>Баштова система</p>	<p>Стінова система</p>	<p>Стінова система</p>
	<p>Бастіонна з баштами</p>	<p>Тенально-клицева</p>	<p>Елемент оборонної лінії Беренса</p>	<p>Елемент оборонної лінії Беренса</p>

Рис. 2. Типи складних конфігурацій оборонних споруд римо-католицьких монастирів за середмістями міст Західної України у XVII-XVIII ст.

З'ясовано, що загалом власні оборонні споруди використовували 55 з 71 монастиря. У формуванні власних оборонних ліній виявлено використання: 1) бастейної (3 об.); 2) бастіонної (6 об.); 3) баштової (17 об.); 5) вежової (3 об.); 7) кліщової (1 об.) 8) стінової (25 об.) систем фортифікацій. Виявлено поєднання типів власних оборонних ліній у формуванні складних конфігурацій захисту: 1) I-а баштова, II-а баштова (Почаїв); 2) I-а баштова, II-а стінова (Унів); 3) I-а баштова, II-а бастіонна з баштами (Сокаль); 4) I-а баштова, II-а кліщева Підкамінь); 5) I-а стінова, II-а стінова (Сатанів); 6) I-а вежова, II-а баштова (Межиріч-Острозький); 7) I-а бастейна, II-а стінова (Львів мон. оо. Бернардинів).

У четвертому розділі «Принципи та особливості формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII –XVIII століттях» виявлено принципові схеми, особливості становлення та розвитку фортифікацій монастирських комплексів.

У пункті 4.1. «Оборонні споруди монастирів: принципи формування» на основі аналізу архітектурно-композиційних характеристик оборонних споруд та впливу сталих і змінних чинників з'ясовано основні принципи у їх формуванні:

1) *принцип містобудівного підпорядкування*: а) у монастирів середмістя вплив відображався у виборі ділянки будівництва та чіткими межами парцелі, підпорядкуванні фортифікаціям міста, у виборі типу та форми власних оборонних споруд; б) для монастирів за середмістям – віддаленість від населених пунктів, розвиток оборонних споруд відносно важливості дороги, використання власних оборонних споруд.

2) *принцип використання особливостей ландшафту*: використання річок, озер, пагорбів, схилів терас, каньйонів, урвищ, потоків, болотистих місцевостей як додаткову оборонну перешкоду, формування лінії укріплень відповідно до особливостей рельєфу;

3) *принцип впливу ордену*: історично-сформовані засади розміщення та архітектури монастирів;

4) *принцип стратегічної доцільності*: вплив на вибір місця, розвиненості відносно внутрішню та зовнішню політичної ситуації;

5) *принцип економічної доцільності*: вплив на вибір ділянки, її розмір, тип оборонної системи вид будівельного матеріалу;

б) *принцип ієрархічної відповідності*: вплив статусу монастиря у щаблі управління та функціонування;

7) *принцип часової відповідності військової теорії та техніки*: вплив на вибір типу оборонної системи, геометрії, архітектури та модернізацію оборонних споруд;

8) *принцип архітектурно-композиційної цілісності* відображено у ансамблевому спорудженні фортифікацій та комплексу загалом (зі спільними стилевими ознаками), тяжінні до регулярного розпланування оборонних споруд, активного застосування наріжних елементів, розташування оборонної брами по центру прясел.

Важливість дороги, при якій був збудований комплекс, мала переважно стратегічний вплив і диктувала ступінь розвиненості монастиря та оборонних

споруд зокрема. Виявлено сім з дев'яти монастирів зі складною структурою оборони, що розташовувались біля головної дороги. Біля локальної дороги, за традицією монастирів східного обряду, розташовувались обителі ЧСВВ.

Монастирі у середмісті були інтегрованими у оборонні споруди міста, часто доповнюючи їх чи замінюючи. Обителі, що оборонялись завдяки міським фортифікаціям, несли відповідальність за певний відтинок муру. Активних власних оборонних елементів монастирі у середмісті зазвичай не мали. Власні оборонні мури мали двадцять монастирів, у шести комплексах були башти, у двох – вежі, у двох – бастеї, також у двох були земляні вали, рavelін використовувався в одному монастирі, брама – в трьох монастирях, частокіл – в одному. Найкраще уфортифіковані були монастирі, що блокувались до рогу мурів середмістя (Львів оо. Бернардинів, Єзупіль) та ті, що споруджені на місці попередніх укріплень (Межиріч-Острозький, Летичів). Виявлено, що власні оборонні споруди активно використовували монастирі, які розташовувались посередині флангів міських фортифікацій (15 з 23 об.), що забезпечувало додаткову надійність вразливого відрізка оборони середмістя.

Вибір місця для оборонного монастиря мав важливе значення. Виявлено, що найбільш укріпленими монастирями за середмістям були ті, які мали додаткову природну перешкоду (пагорб, річка, потік, заболочена місцевість). Найяскравішими домінантами у просторі та оборонними фортецями є монастирі на височині (14 об.), п'ять об'єктів цього типу мали розвинену структуру оборони, а, отже, важливе стратегічне значення. Виявлено два комплекси, розташовані у низовині, з розвиненою структурою оборони, яка виникла під впливом змінних чинників, – обитель ЧСВВ в Уневі та монастир оо. Бернардинів у Сокалі. Розвиненість фортифікацій в Уневі пояснюється високим ієрархічним місцем обителі. Монастир у Сокалі мав стратегічне значення, оскільки місцевий замок занепав.

У монастирів з розвиненим розплануванням виявлено поєднання різних типів оборонних систем: баштової та бастіонної (Сокаль), баштової з стіною (Унів), баштової з кліщовою (Підкамінь), стіною з лінією Беренса (3 об.).

Взаємозалежності типу оборонної лінії та регулярності розпланування не виявлено.

Виявлено шість монастирів, що були включені у систему оборони Львова. Чотири з них мали стратегічне значення та розташовувались біля головних шляхів до міста. З огляду на стратегічний чинник, розвиток артилерії та потребу оборони передмістя, монастирі були інтегровані у новий пояс фортифікацій та отримали складну структуру оборони (3 мон. Кармелітів та мон. Кларисок).

Визначено, що внутрішнє розташування монастирських будівель (храму, келій, господарських споруд) мали незначний вплив на формування оборонних споруд. Чинник розвитку огнепальної зброї, теоретичні засади фортифікацій та економічні фактори були ключовими у визначенні типу та конфігурації оборонної системи.

У пункті 4.2 «*Особливості будівництва та модернізації оборонних споруд*» проведено аналіз принципів формування та архітектурно-композиційних

характеристик оборонних споруд та виявлено відмінності у формуванні оборонних споруд монастирів у середмісті та за ним. Обителі, що розташовувались у оборонному периметрі середмістя, підпорядковувались сформованій містобудівній схемі та часто формувались як доповнення оборони міста. Монастирі за середмістям мали активні автономні оборонні споруди зі замкнутими периметрами. Монастирі ЧСВВ зазвичай розташовувались у низовині, біля водойми. Окрім того, монастирі східного обряду мали меншу підтримку фундаторів з огляду на політичну ситуацію, у порівнянні з латинськими монастирями, а тому, менше можливостей до розбудови. У оборонних споруд василіанських монастирів використовувались зазвичай дешевші і простіші будівельні матеріали – ґрунт для валів та дерево для частоколів. Обителі, що мали високий ієрархічний статус та певну стратегічну для корони важливість, мали можливість споруджувати муровані споруди з баштовими системами оборони. Унікальним у оборонному зодстві монастирів є використання брам-дзвіниць у обителях ЧСВВ, які виявлено у десяти комплексах.

У окремий підтип винесено дерев'яні монастирі ЧСВВ. До опрацювання взято 3 монастиря. Виявлено, що оборонні споруди таких обителей споруджувались із ґрунту та дерева і переважно служили для оборони від звірів та розбійників.

Аналіз особливостей монастирів у середмісті окремих орденів виявив:

- 1) монастирям оо. Бернардинів властиве спорудження тільки окремим кварталом, що передбачало закрите планування, активне використання як міських так і власних оборонних споруд, зазвичай складна структура оборони;
- 2) монастирям оо. Домініканів властиві розташування на рівнині або терасі, що сприяло регулярному розплануванню території, переважно проста структура оборони з використанням тільки власних оборонних споруд, що споруджувались зазвичай за баштовою або стіною системою, активне використання цегли у побудові оборонних споруд;
- 3) монастирям оо. Єзуїтів властиві спорудження переважно окремим кварталом, присутня відкрите планування, переважно проста структура оборони з активним використанням міських оборонних споруд;
- 4) монастирям оо. Кармелітів властиве спорудження окремим кварталом зі складною структурою оборони, з використанням міських та власних оборонних споруд, використання бастіонів у власних оборонних спорудах;
- 5) монастирям оо. Францисканів властиве регулярне розпланування території, активне використання міських оборонних споруд.

Виявлено, що вплив європейських шкіл фортифікацій був слабким та запізним, порівняно з монастирями на території сучасної Польщі. У XVII столітті в Україні споруджувались традиційно переважно за стіною та баштовою системою, в той час як у Польщі частіше зводились за бастіонними та кліщовими схемами.

У п'ятому розділі «Рекомендації щодо реставрації та музеєфікації оборонних споруд монастирів» на основі теоретичних засад, розроблених у дослідженні, натурних обстежень та аналізі методик реставрації та музеєфікації

виведено основні принципи збереження та експонування оборонних споруд монастирів.

У пункті 5.1 «*Стан збереженості оборонних укріплень монастирських комплексів*» опрацьовано стан та методику оцінки збереженості оборонних споруд.

З метою комплексного аналізу розроблено два типи оцінки стану збереженості: за технічним станом наявних оборонних споруд та структурним збереженням первісного стану¹⁵.

За технічним станом оборонних споруд першої лінії монастирів за середмістям виокремлено: 1) у відмінному (4 об.); 2) у доброму (3 об.); 3) у задовільному (3 об.); 4) у незадовільному (7 об.); станах та 5) у руїні (6 об.); повністю знищених (11 об.). Опис технічного стану об'єкту є першим етапом дослідження, що проводиться методами натурних обстежень, фотофіксації та аналізом наявного стану збереження. Наявні оборонні споруди другої лінії перебувають у руїні (2 об.) інші (7 об.) знищені повністю.

За технічним станом власних оборонних споруд монастирів у середмісті виокремлено: 1) у відмінному (2 об.); 2) у доброму (2 об.); 3) у задовільному (0 об.); 4) у незадовільному (1 об.); станах та 5) у руїні (4 об.). Повністю знищених монастирів виявлено 12 об.

За технічним станом міських оборонних споруд монастирів у середмісті виокремлено: 1) у відмінному (0 об.); 2) у доброму (0 об.); 3) у задовільному (1 об.); 4) у незадовільному (2 об.); станах та 5) у руїні (2 об.). Повністю знищених оборонних споруд міста виявлено 24 об.

Опис технічного стану об'єкту є першим етапом дослідження, що проводиться методами натурних обстежень, фотофіксації та аналізом наявного стану збереження.

Оцінка структурного збереження виконується камерально, після обстеження технічного стану збережених елементів оборонних споруд. Даний вид дослідження передбачає глибокий порівняльно-історичний та архітектурний аналізи на предмет виявлення первісної структури систем оборонних споруд чи їх елементів, графічні реконструкції та етапи будівництва монастирських комплексів. Виокремлено стани структурного збереження оборонних споруд монастирів за середмістям: 1) Збережена планувальна структура та оборонні елементи (2 об.); 2) Частково збережена планувальна структура і оборонні елементи (8 об.); 3) Прослідковується у топографії планувальна структура та частково збережені оборонні елементи (5 об.); 4) Частково збережені оборонні елементи (7 об.); 5) Прослідковується у топографії тільки планувальна структура (1 об.); 6) Повністю зруйновані (11 об.). Якщо монастир мав дві оборонні лінії, доцільно застосовувати такі класифікатори до кожної з систем окремо.

У пункті 5.2 «*Принципи збереження оборонних укріплень монастирів XVII –XVIII століття Західного регіону України*» визначено основні підходи

¹⁵ На базі застосованого методу визначення збереженості фортифікацій замків - Оконченко О.М. Архітектура фортифікацій замків Західної України середини XVI-кінця XVII ст.: автореф. дис. канд. арх.: 18:00:01/НУЛП. Л., 2015. 24 с.

реставрації оборонних споруд монастирів, відносно їхнього збереження.

На основі теоретичних напрацювань попередніх дослідників аналізу стану збереженості, місця розташування монастиря та можливості функціональної адаптації сформульовано три основні принципи реставрації: 1) консервація, 2) музеєфікація та 3) комплексна реставрація.

Принцип консервації передбачає проведення невідкладних антиаварійних та консерваційних заходів. Такі заходи варто застосовувати для реліктів оборонних споруд, що не є придатними до функціональної адаптації чи для цілісної реставрації, з огляду на обмеженість ресурсів, перебувають у руїні або як перший етап подальших реставраційних робіт.

Принцип музеєфікації включає у свою структуру консервацію як метод збереження, але передбачає функціональну адаптацію реліктів оборонних споруд для огляду та експонування. Під час музеєфікації можна виділити два напрями: пристосування пам'яток архітектури та містобудування під музеї та забезпечення екскурсійних відвідувань без створення музею на території пам'ятки. Залежно від місця розташування експонованого релікта метод музеєфікації має три види: 1) музеєфікація окремої споруди чи комплексу; 2) музеєфікація у існуючій споруді; 3) музеєфікація у новій споруді.

Принцип комплексної реставрації включає максимальний спектр засобів і методів відновлення та збереження реліктів оборонних систем монастирів. Серед них: консервація, музеєфікація, відновлення, реконструкція. Комплексні реставраційні заходи необхідно виконувати у значних за розміром монастирях, оборонні споруди яких, дійшли у різному технічному стані збереження та потребують комплексного підходу.

Реставраційні роботи оборонних споруд мають спиратись на:

- 1) Проведення детальних камеральних та натурних досліджень перед проектно-реставраційними роботами.
- 2) Мінімальне пошкодження автентичної субстанції.
- 3) Повне відтворення елемента проводити за функціональної та економічної доцільності.
- 4) При неможливості повного відтворення проводити музеєфікацію реліктів оборонних систем з реверсивних матеріалів.

Вибір принципу реставрації повинен обумовлюватись загальним проектом ревалоризації чи регенерації монастирського комплексу.

Дослідженням виявлено, що монастирські комплекси Західної України XVII-XVIII ст. перебувають у різному стані збереження та експлуатації. Функціональне використання колишніх споруд і територій монастирських комплексів часто визначає стан збереженості. У найкращому технічному стані перебувають оборонні споруди монастирів, де надалі живе чернече життя. На стан збереження впливає також наявність пам'ятко-охоронного статусу у об'єкта. Визначено, що найбільше збереженої автентичної субстанції оборонних споруд залишилося у монастирів, що віддалені від адміністративних центрів.

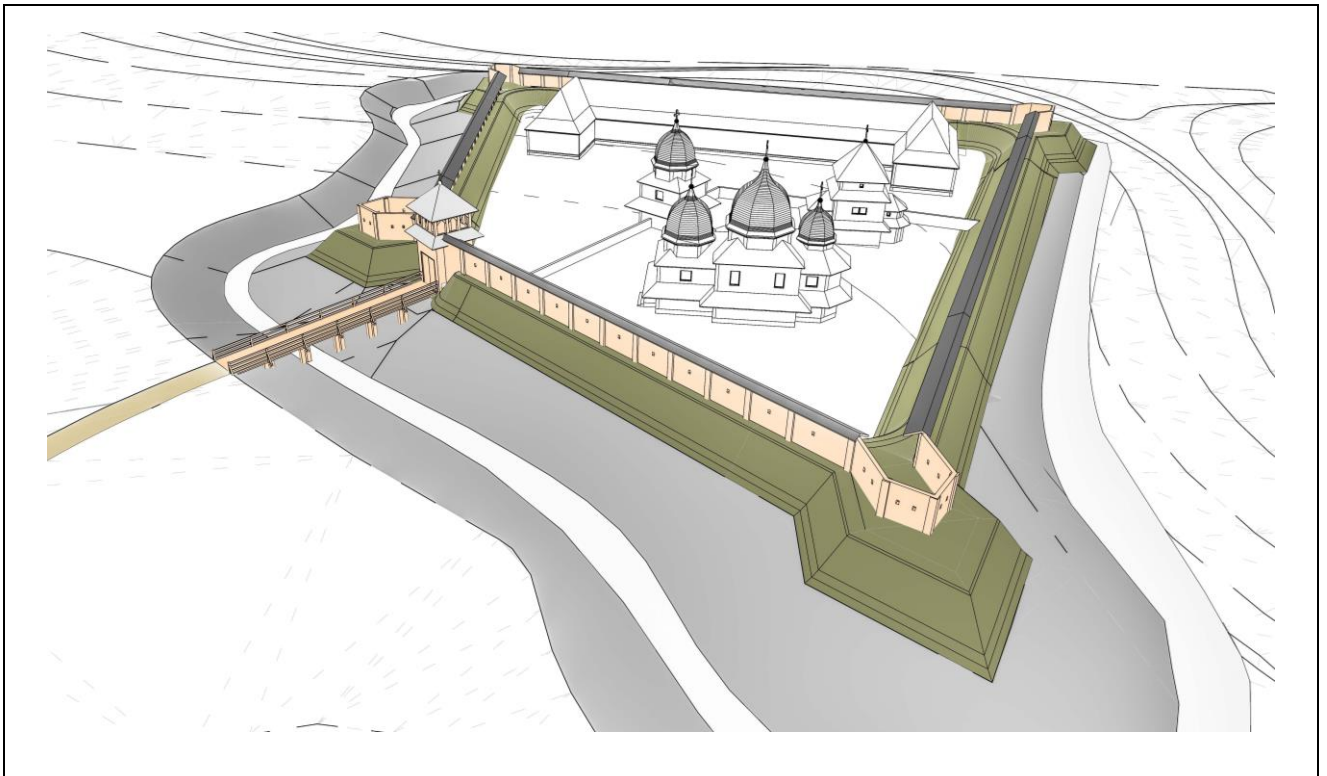

Рис. 3. Гіпотетичні реконструкції монастиря ЧСВВ у Щеплотах на період XVII-XVIII ст., як засіб визначення рівня структурного збереження оборонних споруд.

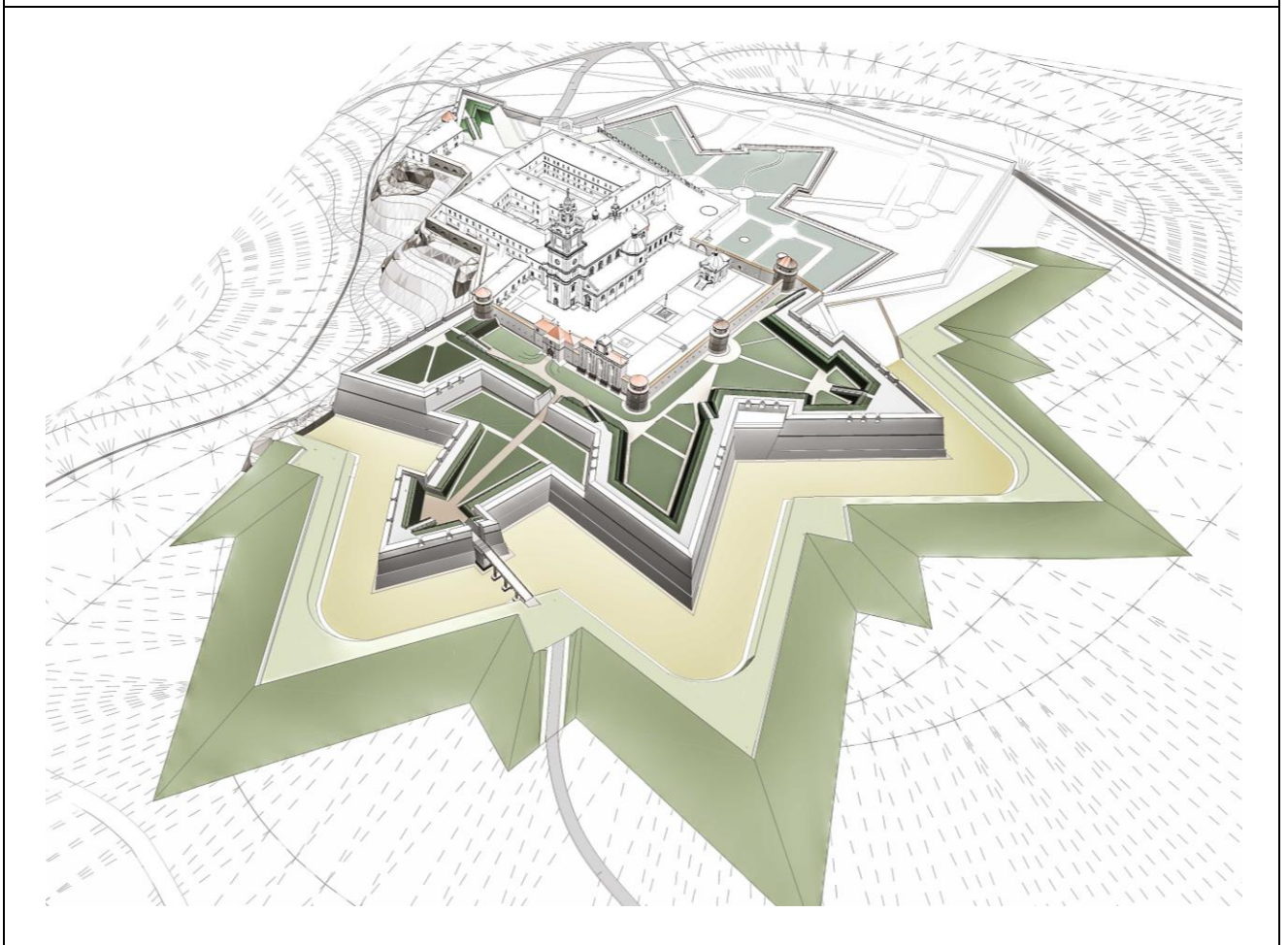

Рис. 4. Пропозиція комплексної реставрації оборонних споруд монастиря оо. Домініканів у Підкамені

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації вирішене науково-прикладне завдання: визначено принципи формування оборонних споруд монастирів Західного регіону України у XVII-XVIII ст., розроблено рекомендації щодо їх збереження. За результатами дослідження сформульовано низку висновків, основними з яких є:

1. З'ясовано, що у наукових працях вивчено переважно сакральні споруди монастирів та келії, а оборонні споруди опрацьовані недостатньо. Дана праця збирила та систематизувала архівні матеріали, напрацювання українських та іноземних науковців про 71 оборонний монастир.

2. На основі взаємодії базових та архітектурно-професійних методів дослідження розроблено комплексну методику, яка включає теоретичні моделі аналізу та типології монастирів, що дозволило визначити архітектурно-композиційні принципи і особливості формування оборонних споруд та методичні рекомендації для їх реставрації.

3. У результаті історико-архітектурного аналізу з'ясовано: 1) передумови поширення монастирів; 2) передумови заснування окремого монастиря у XVII – XVIII ст.; 3) чинники, що впливали на формування оборонних споруд монастирів. Виокремлено за містобудівним чинником: 1) монастирів за середмістям – 34 об'єкти та 2) монастирів у середмісті – 37 об'єктів; за ландшафтним – чотири типи розташування на рельєфі відносно передпілля: а) на пагорбі – 20 об., б) на рівнині – 17 об., в) на терасі (гори або міста) – 22 об., г) у низовині – 12 об.; 3) за чинником впливу ордену: 1) монастирів східного обряду – 20 об., 2) монастирів західного обряду – 51 об.

4. Виявлено, що власні оборонні споруди використовували 54 з 71 монастирів. У формуванні власних оборонних ліній визначено використання: 1) бастейної; 2) бастіонної; 3) баштової; 5) вежової; 6) кліщової; 7) стінової. Сформульовано типи поєднання власних оборонних ліній у формуванні складних конфігурацій захисту: 1) баштова та баштова; 2) баштова та стінова; 3) баштова та бастіонна з баштами; 4) баштова та кліщева; 5) стінова та стінова; 6) вежова та баштова; 7) бастейна та стінова.

5. На основі аналізу архітектурно-композиційних характеристик оборонних споруд та впливу сталих і змінних чинників визначено вісім принципів формування оборонних споруд: 1) *містобудівного підпорядкування*; 2) *використання природньої оборони*; 3) *впливу ордену*; 4) *стратегічної необхідності*; 5) *економічної доцільності*; 6) *ієрархічної відповідності*; 7) *часової відповідності військової теорії та техніки*; 8) *композиційної цілісності*. Визначено, що містобудівельний, ландшафтний та чинник часової відповідності військової теорії та техніки стали найвагомішими для формування оборонних споруд.

6. З'ясовано, що монастирі Західної України у XVII – XVIII століттях надалі використовували стінові (мури) або баштові оборонні системи, вплив європейських шкіл фортифікацій був слабким та запізнілим, порівняно з монастирями на території сучасної Польщі. Процес еволюції за загальною схемою розвитку фортифікацій відповідно до нових вимог часу можна простежити тільки у окремих монастирях. У кінці XVII – початку XVIII ст.

зафіксовано відхід від будівництва нових оборонних монастирів, натомість модернізуються оборонні споруди монастирів, що існують.

7. Оборонні монастирі у середмісті були важливими містобудівними елементами, проте підпорядковувались міським фортифікаціям. Найважливішу оборонну функцію відігравали монастирі з власними активними оборонними спорудами (башти, вежі, бастіони, бастеї, брами, рavelіни). Обителі, що мали товсті мури з бійницями здебільшого відігравали роль локальної оборони

8. Визначено стан збереженості оборонних споруд у два етапи: 1) оцінка технічного стану наявних оборонних споруд та 2) оцінка структурного збереження первісного стану. Виявлено за технічним станом оборонні споруди першої лінії монастирів перебувають: 1) у відмінному – 6 об.; 2) у доброму – 5 об.; 3) у задовільному – 3 об.; 4) у незадовільному – 8 об.; станах та 5) у руїні – 10 об.; повністю знищених – 23 об.; наявні оборонні споруди другої лінії перебувають у руїні у 2 об.) інші – 7 об. знищені повністю. Визначено стани структурного збереження оборонних споруд монастирів: 1) збережена планувальна структура та оборонні елементи – 3 об.; 2) частково збережена планувальна структура і оборонні елементи у 11 об.; 3) прослідковується у топографії планувальна структура та частково збережені оборонні елементи у 5 об.; 4) частково збережені оборонні елементи у 12 об.; 5) прослідковується у топографії тільки планувальна структура у 2 об.; 6) Повністю зруйновані – 22 об.

9. Сформульовано три основні принципи реставрації в залежності від стану збереженості, місця розташування монастиря та можливості функціональної адаптації: 1) принцип консервації; 2) принцип музеєфікації 3) принцип комплексної реставрації. Вибір принципу реставрації повинен обумовлюватись загальним проектом ревалоризації чи регенерації монастирського комплексу. Реставраційні заходи повинні проводитись з мінімальним пошкодженням автентичної субстанції. Повне відтворення оборонних споруд проводити за функціональної та економічної доцільності. При неможливості повного відтворення проводити музеєфікацію реліктів оборонних систем з реверсивних матеріалів.

ПЕРЕЛІК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Рибчинський, О.В. та Хохонь, М.П., 2016b. Чинники формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII–XVIII століттях. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Архітектура, 856, с.145-154.
2. Рибчинський, О.В. та Хохонь, М.П., 2017. Оборонні споруди монастирів оо. Домініканів середмість історичних міст Західної України у XVII–XVIII століттях. Містобудування та територіальне планування, 65, с.467–474.
3. Хохонь, М.П., 2017. Монастир оо. Бернардинів у м. Львові. Сучасні проблеми архітектури та містобудування, 49, с.494-501.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

4. Rybchynskiy, O.V. and **Khokhon, M.P.**, 2016. Seventeenth and Eighteenth century fortified monasteries in Ukraine's Western region in the context of their historical development. *ІПАΞΗΜΑ. Journal of Visual Semiotic*, 8 (2), pp.8–23.

5. Rybchynskiy, O.V. and **Khokhon, M.P.**, 2017a. Defensive buildings of monastery complexes located within the town areas of historical cities in Western Ukraine, *Przestrzeń i Forma*, 31, pp.275–292.

Статті у інших періодичних виданнях України:

6. Бойко, О.Г. та **Хохонь, М.П.**, 2014. Етапи формування та розвитку оборонного монастиря оо. Домініканів у Підкамені. Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій, 6, с.60–65.

7. Рибчинський, О.В. та **Хохонь, М.П.**, 2015. Особливості формування оборонних укріплень монастиря оо. Домініканів у Підкамені. Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій, 7, с.268–273.

8. Рибчинський, О.В. та **Хохонь, М.П.**, 2016а. Оборонні монастирі Західної України XVII–XVIII століття. Чинники формування та розпланування фортифікаційних споруд. Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій, 8, с. 207–213.

9. Rybchynskiy, O.V. and **Khokhon, M.P.**, 2017b. The Western Ukraine downtown monastery complexes in 17-18 centuries. The principles of the defenses formation. Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications, 9, pp.240–247.

Матеріали конференцій і тези доповідей:

10. Хохонь, М.П., 2017а. Методика дослідження та графічної реконструкції оборонних укріплень Василіанських монастирів XVII–XVIII ст. Західної України на прикладі монастиря у Щеплотах. В: Наукове товариство імені Шевченка, Тези доповідей молодіжної секції Комісії архітектури та містобудування підготовані до участі в XXVIII Науковій сесії Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, Україна, 24 Березень 2017. Львів: б.в., с.28–32.

11. Хохонь, М.П., 2018. Оборонний монастир оо. Бернардинів у Лешневі. В: Наукове товариство імені Шевченка, Матеріали доповідей Комісії архітектури та містобудування НТШ, підготовані до XXIX Наукової сесії Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, Україна, 28-29 Березень 2018. Львів: б.в., с. 70–72.

АНОТАЦІЯ

Хохонь М.П. Формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII-XVIII століттях. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. Львів, 2018.

У дослідженні проводиться аналіз процесу формування оборонних споруд монастирів у Західному регіоні України. Проаналізовано та узагальнено український і закордонний досвід у сфері дослідження монастирських комплексів та теорії фортифікації, доповнено методику дослідження

оборонних споруд монастирів для досягнення оптимального результату у постановці мети та завдань. Систематизовано основні передумови та чинники, що впливали на вибір та реалізацію оборонної системи обителі. Визначено основні принципи та особливості формування оборонних споруд монастирів Західної України. Розроблено рекомендації щодо збереження та експонування оборонних споруд монастирських комплексів в залежності від стану збереження.

Ключові слова: оборонні споруди, монастир, укріплення, середмістя, чинники та принципи формування, лінія оборони, орден.

ABSTRACT

Khokhon M.P. Formation of monasteries defensive constructions of Western Ukraine in the XVII-XVIII centuries. – On the rights of the manuscript.

Thesis for PhD in Architecture, specialty 18.00.01 – Architectural Theory, Architectural Monuments Restoration. – Lviv Polytechnic National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Lviv, 2018.

The research analyzed the formation process of defensive constructions of monasteries in Western Ukraine. The Ukrainian and foreign experience in the field of research of monastic complexes and fortifications theory was analyzed and summarized, and the research method of defensive constructions of monasteries was supplemented to achieve the optimal result in setting goals and objectives.

The main preconditions and factors that influenced the choice and implementation of the monastery's defense system were systematized.

In the process of work there were used such general scientific methods as: 1) bibliographical; 2) comparative-historical; 3) method of typological classification; 4) method of systematic analysis and synthesis. Professional-architectural methods include: 1) method of field studies; 2) graphical modeling; 3) architectural and compositional analysis. As the result, there were outlined seven main factors, which influenced the formation of defensive system. Three positions, such as 1) town-planning, 2) landscape factor and 3) influence factor of monastery order were related to the first group of steel factors. Four positions, such as 1) political and strategic factor, 2) economical factor, 3) factor of development of firearms and schools of fortification, 4) hierarchical factor were defined as changeable.

Monasteries were studied according to the planning composition (planning of defensive buildings, configuration of defensive lines), typology (type of defensive systems and their elements), volumetric-spatial characteristics (corner elements, entrance gates, other defensive structures, building materials).

As the result, there were defined eight principles of formation of defensive structures: 1) principle of town-planning subordination; 2) principle of using the features of landscape; 3) principle of influence of the Order; 4) principle of strategic expediency; 5) the principle of economic feasibility; 6) principle of hierarchical conformity; 7) principle of time correspondence of military theory and technology; 8) principle of architectural and compositional integrity.

It was revealed that monasteries of Western Ukraine in 17-18th centuries continued to use walls or low tower defense systems. Influence of European fortification schools was too weak and retarded compared to monasteries on the territory of modern Poland. Process of evolution can be traced only in individual monasteries. Downtown defensive monasteries were important urban-building elements, but were also subordinated to the city`s fortifications. The most important defensive function was played by monasteries with their own active defensive buildings.

The condition of preservation of defensive buildings was investigated in two steps: 1) evaluation of technical condition; 2) evaluation of structural preservation of initial state. There were formulated three main principles of restoration depending on preservation, location and ability for functional adaptation: 1) principle of conservation; 2) principle of museumification; 3) principle of complex restoration. The choice of restoration principle must be determined by general project of monastic complex`s revalorization or regeneration.

The result of the thesis is the development of recommendations for the restoration of defensive structures regarding technical and structural conservation.

Key words: defensive structures, monastery, fortifications, downtown, factors and principles of formation, line of defense, order

АННОТАЦИЯ

Хохонь М.П. Формирование оборонительных сооружений монастырей Западной Украине в XVII-XVIII веках. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата архитектуры по специальности 18.00.01 – теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. – Национальный университет «Львівська політехніка» Министерства образования и науки Украины. Львов, 2018.

В исследовании проводится анализ процесса формирования оборонных сооружений монастырей в Западном регионе Украины. Проанализированы и обобщены украинский и зарубежный опыт в области исследования монастырских комплексов и теории фортификации, усовершенствовано методику исследования оборонительных сооружений монастырей для достижения оптимального результата в постановке целей и задач. Систематизированы основные предпосылки и факторы, которые влияли на выбор и реализацию оборонной системы обители. Определены основные принципы и особенности формирования оборонных сооружений монастырей Западной Украины. Разработаны рекомендации по сохранению и экспонированию оборонительных сооружений монастырских комплексов в зависимости от состояния сохранности.

Ключевые слова: оборонительные сооружения, монастырь, укрепления, средместья, факторы и принципы формирования, линия обороны, орден.